

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE UTILITATE CREDENDI
AD HONORATUM,

LIBER UNUS. *

* Scriptus
circiter an-
num 391.

*Contra manichæos disputat, probatque ip-
sos sacrilegè ac temerè in eos invehi, qui
catholicæ fidei auctoritatem sequentes, ad
mysteriorum intelligentiam sese illius subsi-
dio comparant, dum ea credunt, quæ non-
dum valent animo percipere. Sed in primis
ostendit vetus Testamentum perperam ab
iisdem hæreticis reprehendi.*

CAPUT I.
Quo consi-
lio hæc Ho-
norato scri-
bat.

Hæreticus,
& hæreti-
cis credens,
non idem.

SI mihi, Honorate, unum atque idem vi-
deretur esse, hæreticus, & credens hæreticis
homo, tam lingua quàm stilo in hac caussa
conquiescendum mihi esse arbitrarer. Nunc
verò cum inter hæc duo plurimum intersit:
quando quidem hæreticus est, ut mea fert
opinio, qui alicujus temporalis commodi, &
maximè gloriæ principatusque sui gratia, fal-
sas ac novas opiniones vel gignit vel sequi-
tur; ille autem qui hujusmodi hominibus cre-
dit, homo est imaginatione quadam veritatis
ac pietatis illusor: cum hæc ergo ita sint,
non putavi apud te silendum esse, quid mihi
de inveniendâ ac retinendâ veritate videatur;
cujus, ut scis, ab ineunte adolescentia mag-
no amore flagravimus. Sed res est longe re-
mo-

mota à vanorum hominum mentibus, qui ni-
mis in hæc corporalia progressi atque lapsi,
nihil aliud putant esse, quàm quod istis quin-
que notissimis nuntiis corporis sentiunt; &
quas ab his plagas atque imagines acceperunt,
eas secum volvunt, etiam cum conantur re-
cedere à sensibus; & ex earum mortifera &
fallacissima regula ineffabilia penetralia verita-
tis rectissimè se metiri putant. Nihil est fa-
cilis, mi carissime, quàm non solum se di-
cere, sed etiam opinari verum invenisse: sed
quàm re ipsa difficillimum sit, agnosces, ut
confido, his litteris meis. Quæ ut tibi pro-
sint, aut certè nihil obsint, omnibusque om-
nino quorum in manus fortè devenerint, &
rogavi Deum, & rogo; & spero ita fore, si
bene mihi conscius sum, quòd ad hunc stil-
lum pio & officioso animo, non vani nominis
appetitione, ac nugatoriæ ostentationis accessi.

2. Est igitur mihi propositum, ut pro-
bem tibi, si possim, quòd manichæi sacrile-
gè ac temerè invehantur in eos, qui catho-
licæ fidei auctoritatem sequentes, ante quàm
illud verum quod pura mente conspicitur, in-
tueri queant, credendo præmuniuntur, & il-
luminaturo præparantur Deo. Nosti enim, Ho-
norate, non aliam ob causam nos in tales ho-
mines incidisse, nisi quòd se dicebant, terri-
bili auctoritate separata, a mera & simplici ra-
tione eos, qui se audire vellent, introducturos
ad Deum, & errore omni liberaturos. Quid
enim me aliud cogeat, annos ferè novem,
spreta religione quæ mihi * puerulo à parenti-
bus insita erant, homines illos sequi ac dili-
genter audire, nisi quòd nos superstitione ter-

Operis ar-
gumentum.

* V. lib. I.
Confess. c.
II. & lib.
5. c. 14.

re-

a Editi, mira. Melius aliquot MSS. mera.

Quomodo per manichæos Augustinus deceptus evaserit.

reri, & fidem nobis ante rationem imperari dicerent, se autem nullum premere ad fidem, nisi prius discussa & enodata veritate? Quis non his pollicitationibus illiceretur, præsertim adolescentis animus cupidus veri, etiam nonnullorum in schola doctorum hominum disputationibus superbus & garrulus, qualem me tunc illi invenerunt, spernentem scilicet quasi aniles fabulas, & ab eis promissum, apertum, & sincerum verum tenere, atque haurire cupientem? Sed quæ rursus ratio revocabat, ne apud eos penitus hærerem, ut me in illo gradu quem vocant Auditorum tenerem, ut hujus mundi spem atque negotia non dimitterem; nisi quod ipsos quoque animadvertēbam, plus in refellendis aliis disertos, & copiosos esse, quam in suis probandis firmos & certos manere? Sed de me quid dicam, qui jam catholicus christianus eram? ^a Quæ nunc ubera, post longissimam sitim penè exhaustus atque ^b aridus, tota aviditate repetivi, eaque altius flens & gemens concussi & expressi, ut id maneret, quod mihi sic affecto ad recreationem satius esse posset, & ad spem reducendam vitæ ac salutis. Quid ergo de me ipso dicam? Tu nondum christianus, qui hortatu meo, cum eos vehementer execrereris, vix adductus es, ut audiendi tibi atque explorandi viderentur, qua, quæso, alia re delectatus es (recordare obsecro te) nisi magna quadam præsumptione ac pollicitatione rationum? Sed quia diu multumque de imperitorum erroribus latissimè ac vehementissimè disputabant, quod cuivis mediocri-

^a In excusis, qui nunc ubera Ecclesiæ. At in MSS. quæ, ommissa voce, Ecclesiæ.

^b Editi, atque avidus. Emendantur à MSS.

criter erudito esse facillimum, serò didici: si quid etiam suorum nobis inserebant, necessitate retinendum, cum alia non occurrerent in quibus adquiesceremus, arbitrabamur. Itaque nobis faciebant, quod insidiosi aucupes solent, qui viscatos surculos a propter aquam defigunt, ut sitientes aves decipiant. Obruunt enim, & quoquo modo cooperiunt alias quæ circa sunt aquas, vel inde etiam formidolosus molitionibus deterrent, ut in eorum dolos, non electione, sed inopia decident.

3. Sed cur non ipse mihi respondeo, quòd istæ lautæ ac lepidæ similitudines, atque hujusmodi reprehensiones, in omnes qui aliquid docent, à quovis adversario effundi urbanissimè ac dicacissimè possunt? Sed ob hoc putavi aliquid tale inserendum litteris meis, ut eos admoneam, desinant talibus agere: ut quemadmodum ille * ait, separatis nugis locorum * *Cicero.* communium, res cum re, causa cum causa, ratio cum ratione configat. Quare desinant dicere illud, quod in ore habent quasi necessarium, cum eos quisque deseruerit qui diutius audisset: *Lumen per illum transitum fecit.* Vides enim tu meâ maxima cura (nam de illis non nimis æstuo) quàm hoc inane & facillimum ad reprehendum cuius esse possit. Itaque hoc discutiendum dimitto prudentiæ tuæ. Non enim vereor, ne me arbitreris inhabitatum lumine, cum vitæ hujus mundi eram implicatus, tenebrosam spem gerens, de pulchritudine uxoris, de pompa divitiarum, de inanitate honorum, ceterisque noxiis & perniciosis voluptatibus. Hæc enim omnia, quod te

TOM. I.

M

non

^a Editi, propè aquam. At MSS. propter aquam: eodem sensu.

Manichæorum dictum in sua sectæ desertores.

non later, cum studiosè illos audirem, cupere, & sperare non desistebam. Neque hoc eorum doctrinæ tribuo: fateor enim & illos sedulo monere, ut ista caveantur. Sed modò me dicere desertum lumine, cum ab his omnibus umbris rerum me averterim, soloque victu ad valetudinem corporis necessario contentus esse decreverim; illustratum autem atque fulgentem fuisse, cum ista diligerem & his involutus tenerer: hominis est, ut mitissimè dicam, minùs acutè considerantis res, de quibus loqui multum amat. Sed veniamus ad causam, si placet.

CAPUT II.
Manichæi
vetus Testa-
mentum
reprehendunt
apud
imperitos.

4. **NAM** bene nosti, quòd reprehendentes manichæi catholicam fidem, & maximè vetus Testamentum discerpentes & dilaniantes, commovent imperitos: qui profectò nesciunt quatenus sint accipienda illa, & quemadmodum hausta utiliter in venas quasi vagientium adhuc animarum medullasque descendant. Et quia sunt ibi quædam, quæ suboffendant animos ignaros & negligentes sui, quæ maxima turba est, populariter accusari possunt: defendi autem populariter, propter mysteria quæ his continentur, non à multis admodum possunt. Qui verò pauci hoc facere noverunt, non amant propatula, & famigerula quædam in disputatione certamina; & ob hoc minimè noti sunt, nisi his qui eos instantissimè requirunt. De hac igitur manichæorum temeritate, qua vetus Testamentum & catholicam fidem reprehendunt, accipe, obsecro, quæ me moveant. Opto autem, ac spero te hoc animo accepturum, quo à me dicuntur. Scit autem Deus, cui nota sunt arcana conscientia meæ, nihil me in hoc sermone inaltiosè agere; sed ut existimo accipiendum esse, veri probandi caus-

sa:

sa: cui uni rei vivere jam diu statuimus, & incredibili sollicitudine: ne mihi errare vobiscum facillimum fuerit, iter autem rectum tenere vobiscum sit, ne durius loquar, difficillimum. Sed præsumo, quòd & in hac spe, qua spero vos viam sapientiæ mecum obtenturos, non me deseret ille cui sacratus sum, quem dies noctesque intueri conor; & quoniam propter peccata mea, propterque consuetudinem plagis veterosarum opinionum sauciatum oculum animæ gerens, invalidum me esse cognosco, sæpè rogo cum lacrymis. Et quemadmodum post longam cæcitatem ac tenebras, luminibus vix apertis, & adhuc lucem palpitando atque aversando, quam tamen desiderant, recusantibus, præsertim si eis solem istum quispiam conetur ostendere: ita mihi nunc evenit, non neganti esse ineffabile quiddam & singulare animæ bonum, quod mente videatur; & me ad contemplandum nondum esse idoneum, cum fletu & gemitu consenti. Non me ergo deseret, si nihil fingo, si officio ducor, si veritatem amo, si amicitiam diligo, si multum metuo, ne fallaris.

5. **OMNIS** igitur Scriptura, quæ Testamentum vetus vocatur, diligenter eam nosse cupientibus quadrifaria traditur, secundum historiam, secundum ætiologiam, secundum analogiam, secundum allegoriam. Ne me ineptum putes, græcis nominibus utentem. Primum quia sic accepi, nec tibi hoc aliter audeo intimare quàm accepi. Deinde tu quoque animadvertis, non esse harum rerum apud nos usitata nomina: quæ si fabricassem interpretando, essem profectò ineptior; si autem circumloquerer, minùs essem in disserendo expeditus. Id tantum oro credas, quoquo mo-

CAP. III.
Quadruplex scripturas veteris Testamenti tractandi ratio.

do errem, nihil à me inflato ac tumido fieri. Secundùm historiam ergo traditur, cùm docetur quid scriptum, aut quid gestum sit; quid non gestum, sed tantummodo scriptum quasi gestum sit. Secundùm ætiologiam, cùm ostenditur quid qua de causa vel factum vel dictum sit. Secundùm analogiam, cùm demonstratur non sibi adversari duo Testamenta vetus & novum. Secundùm allegoriam, cùm docetur non ad litteram esse accipienda quædam quæ scripta sunt, sed figuratè intelligenda.

6. His omnibus modis Dominus noster Jesus Christus & Apostoli usi sunt. Nam de historia illud sumtum est, cùm objectum esset, quòd die sabbati discipuli ejus spicas evulsissent: *Non legistis*, inquit, *quod fecit David, cum esuriret, & qui cum eo erant, quomodo intravit in domum Dei, & panes propositionis manducavit, quos non licebat ei manducare, neque eis qui cum eo erant, nisi solis sacerdotibus?* Ad ætiologiam verò illud pertinet, quòd cùm Christus prohibuisset uxorem abjici, nisi fornicationis causa, relatumque esset ab interrogantibus, Moysen libello dato repudiij permisit licentiam: *Hoc*, inquit, *Moyses fecit propter duritiam cordis vestri.* Hic enim causa reddita est, cur illud à Moyse pro tempore bene permissum sit; ut hoc quod Christus præcipiebat, alia jam tempora demonstrare videretur. Horum autem temporum vices, atque ordinem mira quadam divinæ providentiæ dispositione digestum atque compositum, longum est explanare.

Analogia.
n

7. Jam porro à analogiam, qua utriusque Testam. In excusis, *analogia*. In MSS. verò, *analogiam*. Refertur ad verbum *usos*, quod cum accusandi casu non ineleganter jungitur. Sic infra cap. 8. *cujusmodi viam usus fuerim.*

Historia &
ætiologia
in Scripturis.

Matth. 12.
3. & 4.

Matth.
19. 8.

Testamenti congruentia perspicitur, quid ego dicam usos fuisse omnes quorum auctoritati illi cedunt; cùm secum ipsi considerare possint, quàm multa soleant dicere immissa esse Scripturis divinis à nescio quibus corruptoribus veritatis? Quæ vox mihi semper quidem, etiam cùm eos audirem, invalidissima visa est: nec mihi soli, sed etiam tibi (nam bene memini) & nobis omnibus, qui paulò majorem diligentiam in judicando habere conabamur, quàm turba credentium. Nunc verò posteaquàm mihi sunt exposita atque enodata multa, quæ me maxime movebant, ea scilicet in quibus illorum plerumque se jactat, & quo securius sine adversario, eo effusius exultat oratio; nihil mihi videtur ab eis impudentius dici, vel ut mitius loquar, incuriosius & imbecillius, quàm Scripturas divinas esse corruptas: cùm id nullis in tam recenti memoria extantibus exemplaribus possint convincere. Si enim dicerent, eas sibi penitus accipiendas non putasse, quòd ab his essent conscriptæ, quos verum scripsisse non arbitrarentur; esset utcumque tergiversatio eorum rector, vel error humanior. Hoc enim de illo libro fecerunt, qui Actus Apostolorum inscribitur. Quòd eorum consilium cùm mecum ipse pertracto, nequeo satis mirari. Non enim sapientiam hominum in hac re, sed cor mediocre desidero. Tanta enim liber iste habet, quæ similia sint his quæ accipiunt, ut magnæ stultitiæ mihi videatur, non & hunc accipere, & si quid ibi eos offendit, falsum atque immissum dicere. Aut si talis oratio impudens est, sicuti est, cur in Pauli epistolis, cur in quatuor Evangelii libris ea valere aliquid putant, in quibus haud scio an multò plura sint proportione, quàm

in illo libro esse potuerunt, quæ à corruptoribus interjecta credi volunt? Sed nimirum illud est quod mihi videtur, quod peto placidissimo & serenissimo iudicio mecum consideres. Nosti enim quod auctoris sui Manichæi personam in Apostolorum numerum inducere molientes, dicunt Spiritum sanctum, quem Dominus discipulis se missurum esse promisit, per ipsum ad nos venisse. Itaque si illos Actus Apostolorum acciperent, in quibus evidenter adventus sancti Spiritus prædicatur, non invenirent quomodo id immisum esse dicerent. Volunt enim nescio quos corruptores divinorum librorum ante ipsius Manichæi tempora fuisse: corrupisse autem illos, qui Judæorum legem Evangelio miscere cupiebant. Hoc autem de Spiritu sancto dicere nequeunt, nisi fortè divinasse illos asserant, & posuisse in suis libris quod contra futurum aliquando Manichæum, qui Spiritum sanctum per se missum esse diceret, proferretur. Verùm de Spiritu sancto aliàs planius aliquid eloquemur. Nunc ad hoc quod intenderam redeamus.

Act. 2. 2.

Allegoria.

8. Nam & historiam veteris Testamenti, & ætiologiam, & analogiam in novo Testamento inveniri, satis, ut puto, est demonstratum. de allegoria restat ostendere. Ipse Liberator noster in Evangelio allegoria utitur ex vetere Testamento: *Generatio*, inquit, hæc signum quærit, & non dabitur ei nisi signum Jonæ prophetæ; sicut enim Jonas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus fuit, sic & Filius hominis tribus diebus & tribus noctibus erit in corde terræ. Nam quid ego de apostolo Paulo dicam? qui etiam ipsam Exodi historiam futuræ christianæ plebis allegoriam fuisse significat ad Corinthios epistola prima:

Matth. 12.
39. & 40.

Nolo autem vos ignorare, fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes per mare transierunt, & omnes in a Moysen baptizati sunt in nube & in mari: & omnes eundem cibum spiritalem manducaverunt, & omnes eundem potum spiritalem biberunt. Bibebant enim de spiritali consequente eos petra; petra autem erat Christus. Sed non in pluribus eorum complacuit Deo: prostrati enim sunt in deserto. Hæc autem figuræ nostræ fuerunt, ut non simus cupidi malorum, sicut & illi concupierunt. Neque idola colamus, sicut quidam ex illis, sicut scriptum est: Sedit populus manducare, & bibere, & surrexerunt ludere. Neque fornicemur, sicut quidam ex illis fornicati sunt, & ceciderunt una die viginti tria millia hominum. Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt, & à serpentibus interierunt. Neque murmuremus, sicut quidam ex illis murmuraverunt, & perierunt ab exterminatore. Omnia autem ista in figura contingebant illis. Scripta autem sunt ad correptionem nostram, in quos fines sæculorum devenerunt. Est item apud Apostolum allegoria quædam, sanè ad causam maximè pertinens, ideo quod ipsi eam in disputando proferre, atque ostentare consuerunt. Idem enim Paulus dicit ad Galatas: Scriptum est enim, quod Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, & unum de libera: sed is quidem qui de ancilla, secundum carnem natus est; qui autem de libera, per promissionem: quæ sunt per al-

I. Cor. 10.
I. Sc.
2Exod. 32.
6.Gal. 4. 22.
Sc.

M 4

le-

a Editi, in Moysen. At MSS. juxta græcum in Moysen. Sic infra consentientes græci veteres libri habent, Bibebant enim: ubi editi, Bibebant autem.

No-

legoriam dicta. Nam hæc sunt duo Testamenta, unum quidem de monte Sina in servitute generans, quod est Agar. Sina enim mons est in Arabia, qui confinis ei quæ nunc est Jerusalem, & servit cum filiis suis. Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum.

Lex non necessaria nisi iis quibus utilis est servitus ac timor.

Gal. 5. 4.

9. Hic igitur illi homines nimium mali, dum frustrare legem conantur, eas Scripturas approbare nos cogunt. Adtendunt enim quòd dictum est, in servitute esse eos qui sub lege sunt, & id ultimum præ ceteris ventilant: *Evacuati estis à Christo, qui in lege justificamini, à gratia excidistis.* Nos hæc omnia vera esse concedimus, nec illam legem necessariam esse dicimus, nisi eis quibus est adhuc utilis servitus: ideoque utiliter esse latam, quòd homines, qui revocari à peccatis ratione non poterant, tali lege coercendi erant, poenarum scilicet istarum, quæ videri ab stultis possunt, minis atque terroribus: à quibus gratia Christi cum liberat, non legem illam damnat, sed aliquando nos obtemperare suæ caritati, non servire timori legis, invitat. Ipsa est gratia, id est, beneficium quod non intelligunt sibi venisse divinitus, qui adhuc esse cupiunt sub vinculis legis. Quos merito Paulus objurgat tamquam infideles, quia à servitute, cui certo tempore justissima Dei dispositione subjecti erant, jam per Dominum nostrum Jesum se liberatos esse non credunt. Hinc est illud ejusdem Apostoli: *Lex enim pædagogus noster erat in Christo.* Ille igitur pædagogum dedit hominibus quem timerent, qui magistrum postea quem diligerent. In quibus tamen legis præceptis atque mandatis, quibus nunc christianos uti fas non est, quale
vel

Gal. 3. 24.

I. Petr. 1. 4.
Mysteria in veteri lege velata.

vel sabbatum est, vel circumcisio, vel sacrificia, & si quid hujusmodi est, tanta mysteria continentur, ut omnis pius intelligat esse nihil perniciosius, quàm quidquid ibi est accipi ad litteram, id est, ad verbum; nihil autem salubrius, quàm spiritu revelari. Inde est: *Littera occidit, spiritus autem vivificat.* Inde est: *Id ipsum velamen in lectione veteris Testamenti manet, quòd non revelatur, quoniam in Christo evacuatur.* Evacuatur namque in Christo, non vetus Testamentum, sed velamen ejus, ut per Christum intelligatur, & quasi denudetur, quod sine Christo obscurum atque adopertum est. Statim quippe idem Apostolus subjicit: *Cum autem transieris ad Christum, auferetur velamen.* Non enim ait, auferetur lex, aut Testamentum vetus. Non igitur per Domini gratiam, tanquam inutilia ibi tegerentur, ablata sunt; sed tegmen potiùs, quo utilia tegebantur. Hoc modo agitur cum iis, qui studiosè ac piè, non turbidè atque improbè, Scripturarum illarum sensum requirunt: demonstraturque sedulò & ordo rerum, & causæ factorum atque dictorum, & veteris Testamenti ad novum tanta congruentia, ut apex nullus, qui non consonet, relinquatur; & figurarum tanta secreta, ut omnia quæ interpretando eruuntur, miseros esse cogant fateri, qui hæc volunt antè condemnare, quàm discere.

10. SED ut, omissa interim altitudine scientiæ, sic agam tecum, quomodo agendum arbitror cum familiari meo, id est, sicut ego possum, non sicut doctissimos viros posse miratus sum: Tria genera sunt erroris, quibus homines errant, cum aliquid legunt. De singulis dicam. Primum genus est, in quo id quod falsum est verum putatur, cum aliud qui

2. Cor. 3. 6.

Ibid. 14.

Ibid. 16.

CAPUT IV.
Triplex error legendum.

qui scripsit putaverit. Alterum est, quamvis non tam latè patens, non tamen minùs noxium, cùm id quod falsum est verum putatur, id tamen putatur, quod etiam ille qui scripsit putavit. Tertium est, cùm ex alieno scripto intelligitur aliquid veri, cùm hoc ille qui scripsit, non intellexerit. In quo genere non parum est utilitatis, imò si diligentius consideres, totus legendi fructus est integer. Primi generis exemplum est, ut si quisquam, verbi gratia, dicat & credat Rhadamanthum apud inferos audire ac dijudicare causas mortuorum, eo quòd Maronis in carmine id legitur. Hic enim errat duobus modis, quòd & rem non credendam credit, neque id putandum est credidisse ille quem legit. Alterum genus animadverti sic potest: si quis, quia Lucretius animam ex atomis esse scribit, eamque post mortem in easdem atomos solvi atque interire, id verum, ac sibi credendum arbitretur. Nam & hic non minùs miser est, si de re tanta id quod falsum est pro certo sibi persuasit; quamquam id Lucretius, cujus libris deceptus est, opinatus sit. Quid enim huic prodest de auctoris sententia certum esse, quando sibi eum non per quem ^a non erraret, sed cum quo erraret, elegerit? Tertio generi est illud accommodatum: si quis Epicurum, lecto ejus in libris aliquo loco ubi continentiam laudat, in virtute illum summum bonum posuisse asseveret, & ideo non esse culpandum. Huic etiam quid obest error Epicuri, si summum bonum hominis voluptatem ille corporis credit; cùm iste non se dederit tam turpi noxiæque sententiæ, neque ob aliam causam ei placeat

^a Hic in ante editis omissa erat particula negans.

ceat Epicurus, nisi quòd eum sensisse non putat, quod sentiri non oporteat? Hic error non modò humanus est, sed sæpe etiam homine dignissimus. Quid enim si mihi de aliquo quem diligerem nuntiaretur, quòd sibi, cùm esset barbatus, pueritiam atque infantiam ita placere multis audientibus dixerit, ut etiam juraverit se similiter velle vivere, idque ita mihi probaretur, ut impudenter negarem; num reprehendendus viderer, si eum existimarem, cùm hoc diceret, significare voluisse, sibi placere innocentiam, & ab eis quibus hominum genus involveretur cupiditatibus animum alienum, & ex eo illum magis magisque diligerem, quàm antea diligebam; etiam si fortasse ille in puerorum ætatibus libertatem quamdam in ludendo, & cibando, atque ignavum otium stultus adamasset? Fac enim eum esse defunctum post quàm hoc mihi nuntiatum est, nec interrogari à me potuisse quidquam, ut aperiret sententiam suam; essetne quisquam tam improbus, qui mihi succenseret, cùm hominis laudarem propositum, & voluntatem per illa ipsa verba quæ acceperam? Quid quòd etiam justus rerum existimator non dubitaret fortasse laudare opinionem ac voluntatem meam, cùm & innocentia mihi placeret, & homo de homine in re dubia bene potiùs existimarem, cùm etiam ^a malè liceret?

II. QUÆ cum ita sint, audi etiam earumdem scripturarum totidem conditiones & differentias. Nam necesse est totidem occurrant. Aut enim utiliter scripsit quispiam, & non utiliter ab aliquo intelligitur: aut utrumque

^a
CAPUT V.
Tres scripturarum quarumque differentia.

^a Lov. malediceret. Mellius Er. & MSS. male liceret: supple, existimare.

inutiliter fit: aut utiliter intelligit lector, cum ille contra, qui legitur, scripserit. Horum trium primum non improbo, ultimum non curo. Nam neque possum reprehendere hominem, qui nulla sua culpa male intellectus est; nec molestè habere quemquam legi, qui verum non viderit, cum obesse legentibus nihil videam. Unum igitur genus est probatissimum, & quasi purgatissimum, cum & bona scripta sunt, & in bonam partem accipiuntur à legentibus. Id quoque tamen adhuc in duo dividitur, non enim penitus excludit errorem. Nam evenit plerumque, ut cum bene senserit scriptor, bene etiam lector sentiat, sed aliud quam ille, & sæpè melius, sæpè inferius, utiliter tamen. Cum autem & hoc sentimus quod ille quem legimus, & id est vitæ bene agendæ accommodatissimum, cumulatissimè sese habet veritas, nec aliunde aperitur falsitatis locus. Quod genus cum de rebus obscurissimis lectio est, rarissimum omninò est; neque id, mea sententia, liquidò sciri, sed tantummodo credi potest. Quibus enim argumentis absentis vel mortui hominis voluntatem ita colligam, ut de illa jurare possim; cum etiam si præsens interrogaretur, multa esse possent, quæ si malus non esset, officiosissimè absconderet? Illud autem nihil ad rem cognoscendam valere arbitror, qualis fuerit ille qui scripsit: honestissimè tamen bonus creditur, cujus litteris generi humano posteritati que consultum est.

12. Quamobrem vellem mihi isti dicerent, in quo genere ponant Ecclesiæ catholicæ, quem putant, errorem. Si in primo, grave omninò crimen, sed defensionem longinquam non requirit; satis est enim negare ita nos intelligere, ut illi cum invehuntur existimant. Si in

Ecclesia catholica erroris secundum illum modum ex prædictis redargui

se-

secundo, non minùs grave est: sed eadem voce refellentur. Si in tertio, nullum crimen est. Age, ac deinde Scripturas ipsas considera. Quid enim libris objiciunt veteris, quod dicitur, Testamenti? Numquidam quod boni sunt, sed malè intelliguntur à nobis? At eos ipsi non accipiunt. An quia nec boni sunt, nec bene accipiuntur? At hoc superior defensio satis expugnat. An illud dicent, quamvis bene à vobis accipiantur, mali sunt tamen? Quid est aliud vivos, cum quibus res agitur, adversarios absolvere, atque olim mortuos, cum quibus nulla contentio est, accusare? Ego quidem illos viros & omnia utiliter memoriæ mandasse, & magnos ac divinos fuisse, & illam legem Dei jussu ac voluntate promulgatam esse, & conditam, credo: & id, quamquam perpauca ejus generis librorum sciam, persuadere tamen facilè possum, si mihi æquus & minimè pertinax animus adhibeatur: atque id faciam, cum copia nobis data fuerit benevolarum aurium ac mentis tuæ. Sed hoc cum potero; nunc autem nonnè mihi satis est, quoquo modo se ista res habeat, deceptum non fuisse?

13. TESTOR, Honorate, conscientiam meam, & puris animis inhabitantem Deum, nihil me existimare prudentius, castius, religiosius, quam sunt illæ Scripturæ omnes, quas Testamenti veteris nomine catholica Ecclesia retinet. Miraris, novi. Non enim dissimulare possum, longe aliter nobis fuisse persuasum. Sed nihil est profectò temeritatis plenus (quæ nobis tunc pueris inerat) quam quorumque librorum expositores deserere, qui eos se tenere ac discipulis tradere posse profitentur, & eorum sententiam requirere ab his, qui con-

non potest in veteris Testamenti lectione.

CAPUT VI.
De Scripturis non credendum expositoribus earum inimicis.

di-

ditoribus illorum atque auctoribus acerbissimum, nescio qua cogente causa, bellum indixerunt. Quis enim sibi unquam libros Aristotelis reconditos & obscuros ab ejus inimico exponendos putavit? Ut de his loquar disciplinis, in quibus lector fortasse sine sacrilegio labi potest. Quis denique geometricas litteras Archimedis legere, magistro Epicuro, aut discere voluit? Contra quas ille multum pertinaciter, nihil earum, quantum arbitror, intelligens, disserebat. An istæ Scripturæ legis planissimæ sunt, in quas isti quasi vulgo expositas, impetum faciunt frustra & inaniter? Qui mihi similes videntur illi mulierculæ, quam iidem ipsi solent deridere, quæ irata quod ei sol iste laudaretur, & à manichæa quadam femina colendus commendaretur, ut erat religiosè simplex, concita exsilivit, & eum locum quem sol per fenestram illustraverat, crebro pede percutiens: Ecce solem, deumque tuum calco, clamare cœpit: stultè omninò atque muliebriter, quis negat? Sed nonnè tibi tales videntur isti, qui ea quæ non intelligunt, aut cur, aut omninò qualia sunt, quamvis jacentibus similia, subtilia tamen intelligentibus atque divina, magno impetu orationis maledictisque lacerantes, quia eis imperiti plaudunt, aliquid se proficere existimant? Quidquid est, mihi crede, in Scripturis illis, altum & divinum est: inest omninò veritas, & reficiendis instaurandisque animis, accommodatissima disciplina; & planè ita modificata, ut nemo inde haurire non possit quod sibi satis est, si modò ad hauriendum devotè ac piè, ut vera religio poscit, accedat. Quod ut tibi probem, multis rationibus & longiore oratione opus est. Agendum enim tecum prius est, ut auctores ip-

ipsos non oderis, deinde ut ames, & hoc agendum quovis alio modo potius, quam exponendis eorum sententiis, & litteris. Propterea quia si Virgilium odissemus, imò si non eum prius quam intellectus esset majorum nostrorum commendatione diligeremus, numquam nobis satis fieret de illis ejus quæstionibus innumerabilibus, quibus grammatici agitari & perturbari solent; nec audiremus libenter, qui cum ejus laude illas expediret; sed ei faveremus, qui per eas illum errasse, ac delirasse conaretur ostendere. Nunc verò cum eas multi ac variè pro suo quisque captu aperire conentur, his potissimum plauditur, per quorum expositionem melior invenitur poëta, qui non solum nihil peccasse, sed nihil non laudabiliter cecinisse, ab eis etiam qui illum non intelligunt, creditur. Itaque in quæstiuncula magistro deficiente, & quid respondeat non habenti, succensemus potius, quam illum mutum vitio Maronis putamus. Jam si ad defensionem suam peccatum tanti auctoris asserere voluerit, vix apud eum discipuli vel datis mercedibus remanebunt. Quantum erat ut similem benevolentiam præberemus eis, per quos locutum esse Spiritum sanctum tam diuturna vetustate firmatum est? Sed scilicet intelligentissimi adolescentes, & miri rationum exploratores, non evolutis saltem illis litteris, non quæsitis magistris, non aliquantum nostra tarditate accusata, non denique vel medioeri corde concesso eis, qui ejusmodi litteras per totum orbem tam longo tempore legi, custodiri, tractarique voluerunt; nihil apud illos credendum putavimus, eorum, qui istis inimici infestique sunt, voce commoti, apud quos falsa pollicitatione rationis inaudita milia fabula-

CAP. VII.
Quærenda
vera reli-
gio.

larum credere, & colere cogeremur.

14. SED nunc quod institui peragam, si possum, & sic apud te agam, ut fidem catholicam non interim aperiā, sed ad scrutanda ejus magna mysteria, eis quorum animæ sibi curæ sunt, spem divini fructus, & inveniendæ veritatis ostendam. Nemo dubitat eum qui veram religionem requirit, aut jam credere immortalem esse animam, cui prosit illa religio, aut etiam idipsum in eadem religione velle invenire. Animæ igitur causa omnis religio: nam corporis natura quoquo modo se habeat, nullam curam ac sollicitudinem incutit ei, præsertim post mortem, cujus anima tenuerit, quo beata sit. Animæ igitur causa vel solius vel maximè vera, si qua est, religio constituta est. Hæc autem anima (videro quam ob causam, & obscurissimum esse confiteor) errat tamen ac stulta est, ut videmus, donec adipiscatur percipiatque sapientiam, & fortasse ipsa est vera religio. Num te ad fabulas mitto? Num aliquid cogo te temere credere? Animam nostram dico errore ac stultitia irretitam & demersam, viam, si qua est, quærere veritatis. Si hoc in te non est, da veniam, & participare mecum, quæso, sapientiam tuam: sin id quod dico agnoscis in te, simul, obsecro, quæramus verum.

In eis quærenda, qui excellunt famæ celebritate, & omnium occupatione populorum.

15. Puta nos adhuc neminem audisse cuspian religionis insinuatorem. Ecce res nova est à nobis, negotiumque susceptum. Quærendi sunt, credo, hujus rei, si ulla est, professores. Fac nos reperisse alios aliud opinantes, & diversitate opinionum ad se quemque trahere cupientes; sed inter hos excellere famæ interim celebritate quosdam, atque omnium penè occupatione populorum. Utrùm isti ve-

rum

rum teneant, magna quæstio est: sed nonnè prius sunt explorandi, ut quamdiu erramus, si quidem homines sumus, cum ipso genere humano errare videamur?

16. At enim apud paucos quosdam est veritas. Scis ergo jam quæ sit, si scis apud quos sit. Nonnè dixeram paulò antè, ut quasi rudes quæreremus? Sed si ex ipsa vi veritatis paucos eam tenere conjectas, qui verò sint, nescis; quid si ita pauci sunt qui verum sciunt, ut auctoritate sua multitudinem teneant, unde se in illa secreta expedire, & quasi eliquare paucitas possit? Nonnè videmus quàm pauci summam eloquentiam consequantur, cum per totum orbem rethorum scholæ adolescentium gregibus perstrepant? Numquidnam imperitorum perterriti multitudine, quicumque boni oratores evadere volunt, Cæcili sibi potiùs, aut Erucii orationibus, quàm Tullianis navandam operam existimant? Hæc appetunt omnes, quæ majorum auctoritate firmata sunt. Eadem imperitorum turbæ discere moliantur, quæ à paucis doctis discenda recepta sunt: assequuntur autem perpauci, agunt pauciores, clarescunt paucissimi. Quid si tale quiddam est vera religio? Quid si multitudo imperitorum frequentat Ecclesias, sed nullum argumentum est, ideo neminem illis mysteriis factum esse perfectum? Et tamen si tam pauci studerent eloquentiæ, quàm pauci sunt eloquentes, numquam nos parentes nostri magistris talibus commendandos putarent. Cum igitur ad hæc studia nos multitudo invitaverit, quæ imperitorum parte copiosa est, ut id quod pauci adipisci possunt adamaremus; cur nobis esse similem in religione nolumus causam, quam cum magno animæ discrimine fortasse

Objectari frustra, apud paucos esse veritatem, nec quærendam in multitudine catholicorum.

contemnimus? Si enim verissimus & sincerissimus Dei cultus, quamvis sit apud paucos, apud eos tamen est quibus multitudo, quamquam cupiditatibus involuta; & à puritate intelligentiæ remota, consentit (quod fieri posse quis dubitet?) quæro, si quis temeritatem recordiamque nostram arguat, quòd non apud ejus magistros eam diligenter investigamus, cujus inveniendæ nobis magna cura inest, quid respondere possimus? Deterruit me multitudo? Cur ab studio artium liberalium, vix huic præsentis vitæ aliquid commodi afferentium, cur ab inquirenda pecunia, cur ab honore adipiscendo, cur denique à comparanda & retinenda bona valetudine, postremò cur ab ipsa beatæ vitæ appetitione, cum his omnes occupentur, pauci excellant, nulla deterruit multitudo?

Temerè visum Honorato, absurda quædam tradi in catholica religione.

17. At absurda ibi dici videbantur. Quibus asserentibus? Nempe inimicis, qualibet causa, qualibet ratione, non enim hoc nunc quæritur, tamen inimicis. Cum legerem, per me ipse cognovi. Itane est? Nulla imbutus poetica disciplina Terentianum Maurum sine magistro adtingere non auderes; Asper, Cornutus, Donatus & alii innumerabiles requiruntur, ut quilibet poëta possit intelligi, cujus carmina & theatri plausus videntur captare: tu in eos libros, qui quoquo modo se habeant, sancti tamen, divinarumque rerum pleni, propè totius generis humani confessione diffamantur, sine duce irrui, & de iis sine præceptore audes ferre sententiam; nec si tibi aliqua occurrunt quæ videantur absurda, tarditatem tuam & putrefactum tabe hujus mundi animum, qualis omnium stultorum est, accusas potius, quam eos qui fortasse à talibus intelligi nequeant. Quæres aliquem pium

si-

simul & doctum, vel qui talis esse multis consentientibus diceretur, cujus & præceptis melior & doctrina peritior fieres. Non facillè reperiebatur? Cum labore investigaretur. Deerat in ea terra quàm incolebas? Quæ causa utilius cogeret peregrinari? In continenti prorsus latebat, aut non erat? Navigaretur. Si in propinquo trans mare non inveniatur, progredereris usque ad illas terras, in quibus ea quæ illis libris continentur, gesta esse dicuntur. Quid tale fecimus, Honorate? Et tamen religionem fortasse sanctissimam (adhuc enim quasi dubitandum sit, loquor) cujus opinio totum jam terrarum orbem occupavit, miserissimi pueri pro nostro arbitrio judicioque damnavimus. Quid si illa quæ nonnullos imperitos in eisdem Scripturis videntur offendere, eò sunt ita posita, ut cum res abhorrentes à sensu qualicumque hominum, nedum prudentium atque sanctorum, legerentur, secretam significationem multò studiosius quæreremus? Nonnè cernis, ut Catamitum^a Bucolicorum, cui pastor durus effluxit, conentur homines interpretari, & Alexim puerum, in quem Plato etiam carmen amatorium fecisse dicitur, nescio quid magnum significare, sed imperitorum judicium fugere affirmant; cum sine ullo sacrilegio poëta uberrimus videri possit libidinosas cantiunculas edidisse?

18. Sed re vera revocabat nos atque prohibebat à quærendo, aut alicujus legis sanctio, aut adversantium potentia, aut^b sacrautorum

N 2

per-

^a Editi, *Catamitum Bucolicum*. At MSS. *Catamitum Bucolicorum*. Catamitus hic, quo nomine puer meritorius vocatur, intelligendus ipse Alexis puer, de quo Virgilius in *Bucolicis*, *Ecolg.* 2.

^b Unus Michaelinus codex, *sectatorum*.

A religione quærenda apud catholicos nihil prohibebat.

b